

УДК 342(477)

Т.М. СЛІНЬКО, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Ключові слова: інтерпретаційна діяльність, джерело права, правові позиції Конституційного Суду України, практика Європейського суду з прав людини, свобода вираження поглядів

Ратифікація Україною Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) 17.07.1997 р. започаткувала новий етап у діяльності вітчизняних правотворчих і правозастосовних органів. Цим актом Україна визнала для себе юридично значущими рішення органів контрольного механізму даного договору та підтвердила, що новий підхід у галузі прав людини, закріплений у Конституції України має бути незворотнім і остаточним [1, с.1]. Після ратифікації Конвенція, відповідно до ст.9 Конституції України, стала частиною національного законодавства. Саме з цього моменту розпочався новий етап у наукових дискусіях щодо визнання на рівні джерел права судових рішень цього наддержавного судового органу і основним чинником розвитку системи захисту фундаментальних прав та свобод в Україні, зокрема, на засадах природного права, слугує не лише механічна адаптація українського законодавства до європейських правових стандартів, але й ствердження нового розуміння права [2, с.45]. Згідно ст.17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. Суди застосовують

при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Різні аспекти інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України досліджували в своїх наукових працях такі вчені як М.В. Вітрук, Г.А. Гаджиєв, В.О. Гергелійник, Б.С. Ебзеєв, М.І. Козюбра, В.О. Кряжков, Л.В. Лазарєв, В.І. Лучін, М. Мойсеєнко, В.Ф. Погорілко, А.В. Портнов, О.В. Романова, А.О. Селіванов, М.Ф. Селівон, В.Є. Скомороха, Б.О. Страшун, М.В. Тесленко, В.П. Тихий, П.М. Ткачук, Ю.М. Тодика, О.М. Толочко, Г.О. Христова, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, О.П. Євсєєв та ін.

Дослідженням правових позицій Конституційного Суду України займалися, зокрема, Ю.Г. Барабаш, А.О. Селіванов, В.М. Кампо, В.Є. Скомороха, А.А. Стрижак та ін. Серед російських вчених вказаній проблематиці присвячували свої праці В.О. Єлеонський, Л.В. Лазарєв, В.О. Кряжков та ін. Тому мета статті полягає в аналізі застосування Конституційним Судом України практики Європейського суду з прав людини як джерело інтерпретаційної діяльності.

Конституційний Суд України (КСУ) при формулюванні своїх правових позицій у пошуках додаткових аргументів звертається як безпосередньо до Конвенції так і до практики Європейського суду з прав людини, і таким чином стає свого роду провідником міжнародних принципів і норм в царині прав людини на національний ґрунт. За влучним висловлюванням В.Д. Зорькіна «Роль конституційних судів – це роль садівника, який вирощує конституційні принципи на конкретному національному ґрунті» [3]. Адже текст закону, в тому числі і конституції, сам по собі мало що значить без ефективного механізму забезпечення дії закріплених в них норм. В основному цю контрольну функцію на національному рівні виконують саме конституційні суди. На сучасному етапі конституційні суди країн східної Європи стикаються з тими проблемами, з якими конституційні суди європейських держав стикалися років 30 назад: перш за все – це проблема «конституціоналізації» свідомо-

сті не лише рядових громадян, але й юристів, посадових осіб, і навіть суддів інших судів.

Як зазначає Голова Конституційного Суду України А. Головін, до Європейського суду з прав людини надходить чимало заяв від громадян України, що свідчить про наявність проблем у справі захисту прав і свобод людини, виникнення яких зумовлено передусім системними недоліками у функціонуванні судової системи [4, с.8]. Такі недоліки пов'язані з недосконалістю чинного законодавства в сфері судоустрою та судочинства.

У багатьох випадках рішення КСУ у питаннях тлумачення і вироблених правових позиціях орієнтують законодавця, суди, громадян по відношенню до застосування міжнародного права при удосконаленні законодавства, вирішенні конкретних справ, відстоюванні власних прав. Конституційний Суд України в процесі вирішення конкретної справи використовує для формулювання правових позицій рішення Європейського суду, але не в цілому, а тільки окремі висновки (правові позиції) даного міжнародного органу, які сформульовані ним щодо аналогічних подібних справ. Крім того, правові позиції Європейського суду знаходять своє відображення в рішеннях Конституційного Суду у взаємозв'язку з якою-небудь нормою (групою норм) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї.

Складається відповідна практика безпосереднього посилання КСУ при формулюванні своїх правових позицій на практику Європейського суду з прав людини. Так, КСУ підтвердив конституційне право власності громадян на особисті заощадження в установах Ощадбанку. Рішення від 10.10.2001 р. № 13-рп/2001 (справа про заощадження громадян) [5, с.71] механізм, відповідно до якого заощадження повертаються не за першою вимогою вкладника, як це передбачено ст.384 Цивільного кодексу Української РСР, а «поетапно, залежно від віку вкладника, суми вкладу, інших обставин, у межах коштів, передбачених для цього Державним бюджетом України на поточний рік», обмежує конституційне право

власності громадян, грошові вклади яких відновлені шляхом компенсаційної індексації в Державному ощадному банку України.

Відповідно до Конституції України власники, здійснюючи право власності, повинні додержуватися конституційних положень про те, що «власність зобов'язує», і вона «не повинна використовуватись на шкоду людині і суспільству» (ч.3 ст.13), а також, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства (ч.7 ст.41).

Отже, із системного аналізу положень Конституції України випливає, що право власності може бути обмежено. Право держави обмежити володіння, користування та розпорядження майном визначено і Першим протоколом до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Кожна фізична або юридична особа, зазначається в цьому документі, має право мирно володіти своїм майном. Проте держава має право «вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів...» (ст.1).

З огляду на це КСУ вважає, що положення ст.7 Закону, відповідно до яких заощадження повертаються «поетапно», «залежно від суми вкладу», «у межах коштів, передбачених для цього Державним бюджетом України на поточний рік», хоча і обмежують конституційне право власності громадян, але не суперечать статтям 13, 41, 64 та іншим статтям Конституції України.

Водночас КСУ зазначає, що відсутність саме в Законі конкретних етапів, термінів повернення заощаджень та обсягів бюджетних асигнувань може призвести до повної втрати громадянами своїх вкладів, тобто до порушення їх конституційного права власності. Така позиція викладена і в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21.02.1986 р.: «Не заперечуючи право держави встановлювати у досить широких межах розсуду, відповідно до її внутрішньої законо-

давчої, соціальної, економічної політики чи з іншою метою – обмеження у користуванні об'єктами права власності з огляду на суспільний інтерес, слід мати на увазі, що ці обмеження, однак, не повинні призводити до позбавлення можливостей такого користування, тобто до повної їх втрати» [6].

Відповідно до Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи (ч.1 ст.24). Це означає, що і встановлене Основним Законом право володіння, користування та розпорядження власністю (ч.1 ст.41), як і обмеження державою цього права, має бути рівним для всіх громадян. З огляду на це положення ст.7 Закону, відповідно до якого заощадження громадян, відновлені та проіндексовані згідно з Законом в установах Ощадного банку України, повертаються залежно «від віку вкладника», є таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним).

Як зазначається у Рішенні КСУ від 12.06.2007 р. (справа про утворення політичних партій), «Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що обмеження прав і свобод людини і громадянина визнаються допустимими, якщо вони здійснені згідно з чинним законодавством і відповідають правилу «збереження основного змісту прав і свобод» (Рішення від 20.05.1999 р. у справі «Реквенті проти Угорщини», Рішення Великої палати від 13.02.2003 р. у справі «Партія добробуту та інші проти Туреччини»).

У Рішенні КСУ від 29.01.2008 р. (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення) здійснено посилення на правову позицію Європейського суду з прав людини, в якій визнано допустимим застосування різних пріоритетів у захисті окремих категорій осіб (справа «Бусуйок проти Молдови» від 21.12.2004 р.).

Згідно з положеннями Принципу 2 Декларації прав дитини 1959 р. при прийнятті з цією метою законів пріоритетним має бути якнайкраще забезпечення інтересів дитини. Європейський суд з прав людини також надає особливого значення при вирішенні справ про

усиновлення принципу пріоритету інтересів дитини (Рішення у справі «Піні і Бертані та Манера і Атрипальді проти Румунії» від 22.06.2004 р.) (Рішення КСУ від 3.02.2009 р. (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною)).

Конституційний Суд України посилається не лише на Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини, але й на інші міжнародні договори, які ратифіковані Україною, так і на міжнародні договори не ратифіковані Україною або які мають рекомендаційний характер. Так, у Рішенні КСУ від 09.07.2007 р. у справі про соціальні гарантії громадян наголошується: «Принципи соціальної держави втілено також у ратифікованих Україною міжнародних актах: Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., та рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, згідно зі ст.12 Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 р. держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення тощо».

Тлумачення положень частин першої та другої ст.27 Конституції України в контексті всіх інших положень Конституції України як єдиного цілісного документа дає підстави стверджувати, що вони не припускають смертної кари як виду покарання. На користь такого висновку свідчить тенденція практики застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ратифікованої Верховною Радою України (Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. із змінами, внесеними Законом України від 24.03.1999 р., зокрема, положень ст.3 Конвенції (Рішення КСУ від 23.12.1999 р., справа про смертну кару).

Принцип соціального захисту громадян втілений у ратифікованих Україною міжнародно-

дних актах – Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., а також у рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, у ст.12 Європейської соціальної хартії 1996 р. зазначається, що держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення тощо (Рішення КСУ від 08.10.2008 р. (справа про страхові виплати).

У процесі дослідження конституційного припису «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» зміст медичної допомоги з'ясувався Конституційним Судом України з огляду на відповідні положення Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, ухваленої у Женеві 28.06.1952 р. (статті 1, 2), Європейської Конвенції про соціальну та медичну допомогу, укладеної у Парижі 11.12.1953 р. (статті 1, 8–17), Європейського кодексу соціального забезпечення, прийнятого у Страсбурзі 16.04.1964 р. (частина II), Конвенції про медичну допомогу та допомоги у разі хвороби, прийнятої у Женеві 25.06.1969 р. (пункти 1, 3), та однойменної Рекомендації, ухваленої там же і того ж дня (статті 7–12, 34), Європейської соціальної хартії, підписаної у Страсбурзі 03.05.1996 р. (статті 11–13), та інших міжнародних документів (Рішення КСУ від 29.05.2002 р. (справа про безоплатну медичну допомогу).

У практиці Європейського суду з прав людини свобода вираження поглядів займає окреме і доволі помітне місце, оскільки вона, за висловом Суду, становить «суттєве підґрунтя демократичного суспільства» та «основну умову його прогресу й розвитку кожної особистості». Аналіз рішень Конституційного Суду, прийнятих із застосуванням правових позицій (висновків), які містяться в рішеннях Європейського суду, свідчить про те, що Суд використовує їх аналогічно положенням міжнародних договорів України. Найчастіше зу-

стрічається ситуація, коли КСУ використовує висновки, що містяться в рішеннях Європейського суду в якості підтвердження правомірності та обґрунтованості власних правових позицій.

Однією з найбільш вагомих для розуміння природи демократичного суспільства є ст.10 ЄКПЛ – стаття, яка гарантує право на свободу вираження поглядів та свободу інформації. Вона передбачає: «Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду».

Як бачимо, ст.10 ЄКПЛ у своїй першій частині гарантує свободу вираження поглядів, а в другій частині встановлює випадки, коли така свобода може бути обмежена. До речі, ці положення ст.10 містять абсолютно протилежний підхід до свободи вираження поглядів, ніж, наприклад, у Сполучених Штатах Америки, де така свобода передбачена Першою поправкою до Конституції і є необмеженою [7, с.580]. Слід наголосити на тому, що ЄКПЛ прямо передбачає, що обмеження права на вільне вираження поглядів не є порушенням Конвенції, якщо ці обмеження було встановлено задля досягнення однієї з цілей, зазначених у п.2 ст.10.

Підсумовуючи вище сказане, доцільно було б підкреслити, що незважаючи на закріп-

лення певних обмежень свободи вираження поглядів в ст.10 ЄКПЛ, основоположною ідеєю ст.10 все ж таки залишається унеможливлення свавільного та незаконного втручання у здійснення свободи вираження поглядів, застосування цензури як такої, що перешкоджає передачі інформації особам, які бажають її отримати і розцінити на свій власний розсуд. А ЄСПЛ неодноразово підтверджуючи цю думку, підкреслював, що свобода вираження поглядів є однією з основних засад демократичного суспільства, однією з основоположних умов для прогресу та розвитку кожної людини.

Так, у Рішенні КСУ від 10.04.2003 р. (справа про поширення відомостей) зазначається: «Проблеми, пов'язані з особливостями реалізації права громадян на свободу вираження поглядів і критику стосовно дій (бездіяльності) посадових та службових осіб, неодноразово були предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Застосовуючи положення ст.10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в рішеннях у справах «Нікула проти Фінляндії», «Яновський проти Польщі» та інших, Суд підкреслює, що межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої ж інформації щодо звичайних громадян. Тому, якщо посадові чи службові особи діють без правових підстав, то мають бути готовими до критичного реагування з боку суспільства».

Так, відомі українські науковці П. Євграфов, В. Тихий справедливо вважають, що від справи до справи Європейський суд виробляє і формулює правові позиції (положення) щодо інтерпретації конвенційних норм. Отже, судова практика виконує роль конкретизації законів, й у цьому вона доповнює законодавця, точніше вона стає джерелом права у випадку «бездіяльності» законодавця, коли у нормативно-правових актах містяться прогалини, їх текстуальне викладення є неоднозначним для розуміння, суперечливим та породжує проблеми при правозастосуванні. Судова практика заповнює ці прогалини шляхом за-

стосування аналогії права та закону, тобто результат застосування цієї аналогії та поряток суддівської мотивації має особливу вагу та значення для подальшого вирішення аналогічних справ [8, с.82].

Таким чином, посилаючись на рішення Європейського суду орган конституційного контролю надає більший авторитет своїй правовій позиції та одночасно показує узгодженість правових позицій органів правосуддя національної та міжнародних правових систем. Аналіз рішень Конституційного Суду України показує, що правові позиції Європейського суду з прав людини застосовуються у взаємозв'язку з нормами ЄКПЛ та Протоколами до неї. Конституційний Суд України застосовує рішення ЄКПЛ та правові позиції, що в них містяться, насамперед для підтвердження власних правових позицій і як засіб конкретизації положень національного законодавства в галузі захисту та забезпечення прав і свобод людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич В. Г. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції / В. Г. Буткевич, С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007.
2. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – С.45.
3. Зорькин В. Д. Современный мир, право и Конституция / В. Д. Зорькин. – М. : Норма, 2010. – 544 с.
4. Головін А. Конституційне правосуддя: вчора, сьогодні, завтра / А. Головін // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4–5. – С. 8.
5. Рішення Конституційного Суду України (справа про заощадження громадян) : від 10.10.2001 р., № 13-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 42. – Ст. 1895.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Джеймс та інші проти Сполу-

ченого Королівства» : від 21.02.1986 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euro.court.org.ua/article.asp?aldx=534>.

7. Слінько Т. М. Свобода вираження поглядів у рішеннях Європейського суду з прав людини та загальні критерії її обмеження / Т. М. Слінько, В. В. Середюк // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 580–585 [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09ctmkio.pdf>.

8. Євграфов П. В. Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства / П. В. Євграфов, В. П. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 82.

Слінько Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України / Т. М. Слінько // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 596–601 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_98.pdf

Досліджено застосування практики Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України при розгляді справ як джерела права. Особливу увагу приділено аналізу Рішень цього наддержавного судового органу та основного чинника розвитку системи захисту фундаментальних прав і свобод на засадах природного права, які КСУ в процесі вирішення конкретної справи використовує для формулювання правових позицій.

Слінько Т.М. Практика Европейского суда по правам человека как источник интерпретационной деятельности Конституционного Суда Украины

Исследовано применение практики Европейского суда по правам человека Конституционным Судом Украины при рассмотрении дел как источника права. Особое внимание уделено анализу Решений этого надгосударственного судебного органа и основного фактора развития системы защиты фундаментальных прав и свобод на началах естественного права, которые КСУ в процессе решения конкретного дела использует для формулирования правовых позиций.

Skin'ko T.M. The European Court of Human Rights as a Source of Interpretive Activities of the Constitutional Court of Ukraine

The use of the European Court of Human Rights by the Constitutional Court of Ukraine in cases as a source of law Investigated. Particular attention is paid to the analysis of solutions of this supranational judicial body and the main factor in the development of the system of protection of fundamental rights and freedoms on the basis of natural law, which Constitutional Court of Ukraine while solving specific business uses to formulate legal positions.